

OSMANLI ARAŖTIRMALARI

XIII

NeŖir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XIII

İstanbul - 1993

BİR OSMANLI SÖZLÜKÇÜSÜ MÜTERCİM ÂSİM (1755 ? - 1819)

M.Fatih Kirişçiöglü

Asıl adı Seyyid Ahmed Âsım olan Mütercim'in hayatı hakkında kaynaklarda⁽¹⁾ yeteri kadar bilgi olduğu için biz tekrar bir bilgi vermeyi uygun bulmuyoruz. Âsım, karşımıza sözlükçü, tarihçi ve şair olarak çıkmaktadır⁽²⁾. O'nun en büyük özelliği sözlükçülüğüdür. Âsım'ın telif ve tercüme sözlükleri şunlardır:

a-) Tuhfe-i Âsım: Gençlere Arapça öğretmek amacıyla Arapça - Türkçe olarak kaleme alınan bu eser, 1215 beyit olup, 70 sayfadan ibarettir. Eser, 1798'de telif edilmiştir. Eserin girişinde iki mesnevî, ondan sonra elifbe sırasına göre her harfle kafiyeli 1-7'şer (hepsi 65) kıta, sonunda da 3 mesnevî vardır. Eser yarısına kadar Manisalı şair Ahmet Esad tarafından şerhedilmiştir.

b-) Tıbyân-ı nâfi' der-tercüme-i Burhân-ı Kâtı: XVII. yy. İranlı sözlükçülerinden Burhân mahlaslı Mehmed Hüseyin ibni Halefî Tebrizî'nin Burhân-ı Kâtı adlı Farsça sözlüğünün tercümesidir. Eser aslında olduğu gibi elifbe sırasıyla dizilmesine rağmen Âsım, kelimeleri üstün, esre, ötre sırasına

(1) *İslam Ansiklopedisi*, c.I, İstanbul 1950, s. 665-673. *Türk Ansiklopedisi*, c. III, Ankara 1949, s. 448-449. İnal, İbnülemin M. Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, İstanbul 1970, s. 56. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, İstanbul 1333, s. 269.

(2) *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul, 1977, s. 177. Âsım, vakanüvisliği sırasında *Tarih-i Âsım* veya *Vaka-ı Selimiye* adıyla bilinen 1791-1808 tarihleri arasındaki hadiseleri ağır bir üslupla ve tenkidli bir şekilde kaleme aldığı bir eser yazmıştır. Eserin basılış tarihi belli değildir. Âsım'ın şiirleri biraraya getirilmemiştir. O dönemin mecmualarında dağınık bir vaziyettedir. Bunlardan bir kısmı Bayezit kütüphanesinde 834 numaralı mecmuada kayıtlıdır.

koymuştur. Âsım, üzerinde 6 yıl çalışıp 1797'de tamamlandığı bu eserini III. Selim'e sunmuş ve eser III. Selim'in emriyle H. 1214 (M. 1799)'de İstanbul'da basılmıştır. Eserin ikinci baskısı yine İstanbul'da H. 1287 (M. 1870)'de yapılmıştır.

c-) *El-Okyânûsü'l-Basût fî Tercümetü'l-Kâmûsu'l-Muhît*: Şirâzlı Mecdüddin-i Firûzâbâdî'nin⁽³⁾ Kâmûsu'l-Muhît adlı Arapça sözlüğünün Türkçe'ye tercümesidir. Mütercim Âsım, tercümesinin mukaddime kısmında eserin aslında Firûzâbâdî'nin *al-lâmi al-'ucâb al-câmi beyn al-muhkem ve'l - ubâb* adlı 60 ciltlik sözlüğünün kısaltılmış bir tertibi olduğunu belirtmektedir⁽⁴⁾.

Eser, birkaç kez Türkçe'ye kazandırılmaya çalışılmışsa da bu çalışmaların hiçbirisi⁽⁵⁾ 60 bin kelime bu eseri Türkçe'ye kazandıracak nitelikte olmamıştır. Mütercim Âsım'ın bu çalışması, diğer çalışmalardan Türkçe kelimelerin zenginliği bakımından çok üstündür. Ne yazık ki, Cumhuriyet sonrası yapılan çalışmalar da yapılan üç yüksek lisans tezinden ileriye gitmemiştir⁽⁶⁾.

Yazma nüshası İstanbul Murat Molla Kütüphanesi, Abdülhamit I bölümünde bulunan eserde kelimeler köklerinin son ve ilk harflerine göre düzenlenmiştir. Yani, önce sülâsinin son harfi ele alınmış ve bu kısma "fasıl" adı verilmiştir. Her fasıl ise, kendi içinde sülâsinin ilk harfine göre "bab"lara ayrılmıştır. Madde başı alınan Arapça kelimenin tesbitinde bilinen bir başka Arapça kelimenin vezninden veya harekeden faydalanılmıştır.

Okyânûs Tercümesi, ilk defa II. Mahmud'un emriyle büyük boy üç cilt olarak H. 1230 (M. 1814), H. 1231 (M. 1815), H. 1233 (M. 1816) yıllarında İstanbul'da basılmıştır. Daha sonra 1834'te Mısır'da, 1851-1855'te ve 1888'de dört cilt olmak üzere yine İstanbul'da basılmıştır. Biz, Mütercim Âsım'ın sözlükçülüğünü örneklerle belirtmek için bu eserin Mısır-Bulak H. 1250 (M. 1834) baskısını ele aldık. Âsım'ı diğer sözlükçülerden ayıran özellikler şunlardır:

(3) *Firûzâbâdî, Abu't-tahir Muhammed* (1329-1414). Meşhur Arap müellifi olan bu şahsın eseri Kâmûsu'l-Muhît lûgatçe pek zengin olmamasına, mukayeseci bir görüşten mahrum ve izahları çok muhtasar olmasına rağmen bütün İslâm âleminde klasik sayılır. Eser, Kalkûta, Bombay, Lucknow, Bulak ve Kahire'de bir çok kere basılmıştır.

(4) Eserin büyük boy 1762 sayfalık bir yazma nüshası Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde.

(5) Kâmûs'u, Âsım tercümesinden önce XVI. yy.'da Merkez Efendizâde Şeyh Ahmed Efendi (ölümü: 1555) *Bâbûs* adı altında kısaltarak tercüme etmiştir. Aynı yüzyılda Abdullah bin Yusuf bin Mehmed bin Bahşî Kâmûs'dan 16 bin, Sıhah-ı Cevherî'den 14 bin kelime almak suretiyle 1533 yılında *Mirkat-ı Kestelî*'yi meydana getirmiştir. Ayrıca, Davud-zâde Muhammed Efendi (ölümü: 1601), *Ed-Dürrü'l-lahî fî ağılâtî Kâmûsu'l-Muhît* adlı eserinde Kâmûs'dan faydalanmıştır.

(6) Kirişcioğlu, M. Fatih, *Kâmûs-ı Okyanus'ta Uzun Adları*, S.Ü. Sos. Bil. Enst., Konya, 1988 (Basılmamış yüksek lisans tezi).

Güler, Kemal, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesindeki Türkçe Hayvan İsimleri*, S.Ü. Sos. Bil. Enst., Konya, 1988 (Basılmamış Yüksek lisans tezi).

Turhan, Emin Ali, *Kâmûs-ı Okyanus'ta Nebat Adları*, S.Ü. Sos. Bil. Enst., Konya, 1988 (Basılmamış yüksek lisans tezi).

a-) Arapça kelimeleri açıklarken Türkçe'de kullanılan bütün karşılıklarını vermeye çalışmıştır:

(**أَجْرَانٌ**) Bir böcek adıdır ki, Fârisî'de herek-i zemin ve Türkî'de yer eşeciği ve devecik ve evliyadevesi tabir itdikleri böcektir. Çekirge gibi uzun uzun ayakları olur. Ana eşek kürdi dahi dirler (I, 224).

(**أَحْرَجْرٌ**) Çekirgeye şebih bir küçük perrende adıdır. Türkî'de ağustosböceği ve orakböceği didikleridir (I, 584).

b-) Kelimelerin Türkçe'de kullanılan karşılıklarını verirken "bizim diyarlar", "etrâk", "Anatoli", "Taşra Türkî" gibi ifadelerle kelimelerin hangi bölgelerde kullanıldığını da belirtmiştir:

(**أَلْبَكَلَةُ**) Cibinlik tabir olunan perdeye dinür ki sivri sinek için kuru-lur namusiyye dahi dinür ve cibin Tatar ve Türk lisanında sivri sineğe dinmekle cibinlik tabiri fasih olur (III, 340).

(**أَلْمَجْلَجُ**) Pamuk hallacıyacak nesneye dinür ki murad pamukdan dane çıkaracak aletdir. Anatoli'da ve bizim diyarlarda çırçır tabir olunur. Bir tarza çarhdır. Danelü penbeyi anın ağzına virüp tarza çevirirler. Daneleri beri tarafa dökülüp öte tarafa halis penbesi dökülür. İşte mülâc ol çarh olacaktır (I, 374).

(**أَلْعَقْرَبُ**) Hevâmmdan maruf müzî cân-ver adıdır. Farisî'de kejdum dinür. Türkîsi olmayan esmâdendir. Ve bir etrâkden kuyruğu öri diyü mesmûumuz oldu. Öri demek kalkık ve yukarı demektir (I, 212).

(**أَلْسَبِيحٌ**) Hallalandıktan sonra eğrilmek için uzun uzun dürülmüş pamuk sebikelerine dinür ki Taşra Türkî'de bedrek dinür (I, 544).

c-) Eserini yer yer nüktelerle süslemeyi bilmiştir:

(**أَلْحَبِيحُ**) Bîte dinür ki pirenin biraderidir, kaml gibi (I, 375).

(**أَلْبَعَّةُ**) Sivri sineğe dinür... ve yassıca cüsseli kırmızı ve ziyâdesiyle bed-büy bir böcek adıdır ki tahta biti didikleri kâfir olacaktır (II, 827).

d-) Kelimelerin karşılıklarını açıklarken okuyucular için gerekli bilgileri vererek eserini kısmen ansiklopedi hüviyetine sokmuştur:

(**أَلشَّخَارُ**) Şingâr-ı Fârisî muarrebidir ki Arabî'de hüsnü'l-humâr ve kaklá ve humeyre ve riclü'l-hamâm dahi dirler. Türkî'de eşek marulı ve havâcivâ didikleri nebat olacaktır ki edeviyedendir. Nebâtu zemine mülasık, sakı tiken tiken tüylü ve kökü parmak gızetinde ve kan gibi kırmızı olur. El sürüldükde eli rengin eder. Toprağı pek tayyib olan yerlerde biter (I, 925).

(**أَلْكَرَاتُ**) Bir nevi ulu ağaç ismidir. Tâif cibâlinde meşhudem olmuştur. Bu ağaç yırtıcılar ağacı didikleridir. Uzun ve yumuşak dalları olur. Kırsılsu südü akar. Hicâz'da kesîrdir. Südünü ta'ama izâfe eyleseler cüzâmâ nâfidir (I, 362).

e-) Madde başı kelimeleri ele alırken Arap şivelerindeki, Latincedeki, Süryanicedeki karşılıklarını da vermeyi ihmal etmemiştir:

(**الْقَشْمِيرِي**) Yemen lûgatinde göğe dinür, semâ mânâsına (I,734).

(**الزَّبِي**) Bocu ve fino tabir olunan ayakları kısa ve hurde köpeğe dinür. Bir nevine de mastı tabir iderler (III, 642).

(**الصَيْفَال**) Kolda bir tamar adıdır ki andan kasd olunur ve bu mu'arrebdir. Bu tamar kolda olan üç tamarın biridir ki buna Fârisî'de serârûy ve Türkî'de baş tamarı tabir iderler. Ve bu Süryânî'den mu'arrebdir. Ve biri ekhel didükleri tamardır ki ol üç tamarın ortasında vâkidir. Ve biri başlıktır ki en aşağı olan tamardır. Fârisî'de buna rakk-ı şuşî dinür ki akciğer tamarıdır. Ve bunlar Yunanî'de avorta tabir olunan ana tamardan şubelerdir. Her uzuvda birer isimle müsemmâdur (III, 328).

f-) Firûzâbâdî ve başka sözlükçülerin yanlışlıklarını düzelterek tercümesine orjinal bir nitelik kazandırmıştır:

(**الْبَزْمُ الْبَيْزُ**) Çok, kesîr mânâsınadır ve az, kalîl mânâsınadır. Garibdir ki müellif zıddiyetinden sükût eylemiştir (I, 755).

(**السُّقْرَانُ**) Bir maruf kuş adıdır ki yeşil ve kırmızı benekler ile alaca ve münakkaş olur. Arz-ı Harem-i Şerîf'de dahi olur. Bu kuş arıkuşu didikleridir. Ve bazıları ahyal ile beyan eylediler ki boyunburan didikleri kuşdur. Lâkin bunun benekleri siyah olmağla bu değildir. Belki arıkuşudur (II, 935).

g-) Aslı bozularak Arapça'ya, Farsça'ya ve Türkçe'ye geçen kelimeleri belirterek bir noktada etimologlug yapmıştır:

(**السَّافَةُ**) Malumdur ki dişi deveye dinür. Fârisî'de üştür-i mâde dinür. Türkî'de mâdeyi tahrifle maya tabir iderler (III, 61).

(**الصَّوْجَانُ**) Çevgâna dinür, muhaccen mânâsına. Cirid-bâzlar ve çavuşlar kullanırlar. Ve bağçuvân kekesine de ulâk olunur ki ucu eğri ağaçdır. Anınla dalları çekerler. Ve bu çevgân-ı Fârisî muarrebidir. Türkî'de ana karagı tabir olunur (I, 417).

(**المُزَجُّ**) Huff ismidir ki maruf ayakkabıdır. Muze mu'arrebidir. Malum ola ki Fârisî'de muze çıplak ayağa giyilen huffe dinür. Kaldı ki müellif mevzec lafzını huff ile ve muk lafzını, huff üzere mutlaka giyilen huff ile tefsir eylemekle, bizim mest ve Semerkand tarafının sokman ve nisvânın çedik ve dervişânın tomak didüklerine huff ve mevzec dinür ki bunlar çıplak ayağa giyilir (I, 440).

Sonuç olarak şunu belirtmek isteriz ki, Âsım, devrinin en önemli sözlükçülerindendir. Sözlüklerinin bir an önce Türkiye Türkçesi'ne aktarılması büyük bir kültür hizmeti olacaktır.